

BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA‘LIM O‘QITUVCHILARIDA KREATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA TADBIRKORLIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

A.P.Kurmanov – katta o‘qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so‘zlar: tadbirkorlik, kreativ yondasuv, kompetentlik, ko‘nikma, malaka.

Ключевые слова: предприимчивость, творческий подход, компетентность, навыки, квалификация.

Key words: entrepreneurship, creative approach, competence, skills, qualification.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar samaradorligini ta‘minlash, yoshlarni bozor iqtisodiyoti munosabatlarida faol ishtirok etishga tayyorlash muhim vazifalardan biridir. Respublikamizning jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o‘rin egallashi, rivojlangan davlatlar bilan tenglik tamoyili asosida o‘zaro hamkorlikka erishishida, talaba-yoshlarning iqtisodiy ijtimoiylashuvi hamda tadbirkorlik faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishi katta ahamiyat kasb etadi.

2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining “Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish” deb nomlangan uchinchi yo‘nalishida makroiqtisodiy barqarorlikni mustaxkamlash, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeyini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rag‘batlantirish kabi qator vazifalar belgilab berilgan [1]. 2012-yil 2- maydagi “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda “Tadbirkorlik faoliyati – subyektlar tomonidan qonun xujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyatidir”, deb ta‘rif berilgan [2].

O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida iqtisodiyotni erkinlashtirish, bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish asosida mulkdorlar sinfini shakllantirish, aholining umumiy bandligini oshirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish milliy iqtisodiyotimiz oldida turgan eng dolzarb muammolardan biridir.

Tadbirkorlikning bir turi hisoblangan milliy hunarmandchilikni kichik biznesning tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri sifatida iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyati yanada oshib bormoqda, uning rivojlanishini rag‘batlantirish, ayniqsa, yoshlar orasida keng targ‘ib etish va qo‘llab-quvvatlash mexanizmini yanada takomillashtirish bugungi kundagi oliy ta‘lim tizimi oldida turgan vazifalardan hisoblanadi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Yoshlarni tadbirkorlik ko‘nikmalarini egallashga tayyorlash, ularga zamonaviy sharoitda kichik biznes va tadbirkorlikka oid bilimlarni o‘rgatish lozim. Bu esa ularning mamlakat iqtisodiy barqarorligi va taraqqiyotini ta‘minlash uchun mehnat qilishi, o‘z vaqtini foydali ishlarga sarflashiga ko‘maklashadi.

Iqtisodiy tarbiya, hunarmandchilik vositasida ijodkorlik va mustaqil ta‘limni rivojlantirish muammolari xorijiy olimlardan K.McConnel, S.Brew, Wood Robin, Macqueen W.M., Schnepf, J.Gerald, R.Howard kabilari tomonidan o‘rganilgan.

MDH olimlaridan I.L.Timonina, I.V.Jijina, A.A.Filozop, E.I.Pakulova kabilarning tadqiqotlarida milliy hunarmandchilik masalalari umumiy tarzda yoritilgan. E.M.Pesherova o‘z tadqiqotlarida O‘rta Osiyo hududidagi badiiy hunarmandchilik, xususan, Qadimgi va O‘rta asrlardagi kulolchilik tarixini tahlil qilgan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning nazariy asoslari va uni rivojlantirish muammolari o‘zbekistonlik olimlar B.Yu.Xodiev, I.A.Bakieva, A.Yo.Ostonov, S.Parmonov, Q.H.Muftaydinov, N.S.Kasimova, M.S.Qosimova kabilari; talaba va yoshlarda iqtisodiy bilim va tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari N.A.Kamalova, S.Boboqulov, R.R.Hakimov va A.B.Nizamov va boshqalar; hunarmandchilik va tadbirkorlikning ma‘lum jixatlari ilmiy xolislik, tarixiylik nuqtai-nazaridan H.Z.Ziyoev, G‘.A.Ahmadjonov, H.N.Bobobekov, Sh.X.Vohidov, Q.Rajabov, N.Abdurahimova, Z.E.Azimova, M.B.Artaqova, X.T.Azizov, G.A.Agzamova va boshqalarning tadqiqotlarida o‘rganilgan. Psixolog olimlardan G.I.Shchukina, M.G.Davletshin, E.G‘.G‘oziev, V.M.Karimova, R.I.Sunnatova, Z.T.Nishonova va boshqalar muammoning psixologik jixatlarini tadqiq etgan bo‘lsalar, pedagogik fasilitatsiya masalalari esa P.Nummi, D.Yo‘ldosheva, N.M.Egamberdieva kabilarning ishlarida yoritilgan.

Mavzuning nazariy-metodologik asoslari. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni, shu jumladan, milliy hunarmandchilikni rivojlantirish iqtisodiy o‘rta sinfning hamda o‘rta mulkdorlar sinfini istiqbolli rivojlantirishning muhim omili sifatida, nafaqat, jamiyatning milliy va ma‘naviy salohiyatini oshirishga ko‘maklashadi, balki milliy boylikni ko‘paytirish, iqtisodiyotning jahon tizimiga uyg‘unlashuvini hamda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta‘minlaydi.

Talabalarda tadbirkorlik sohasiga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish orqali kelajakda aholi turmush farovonligini oshirish va iqtisodiyotni yaxshilash bo‘yicha mamlakatimizda yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilish uchun bizga eng avvalo, iqtisodiy bilimlarni mukammal egallagan, tashabbuskor, g‘ayratli, tadbirkorlik ko‘nikmalariga ega kadrlar zarur. Bunday kadrlarni tayyorlashdek mas‘uliyatli vazifani hal etish oliy ta‘lim tizimida faoliyat yuritayotgan professor-o‘qituvchilar zimmasiga yuklatiladi. Professor-o‘qituvchilar talabalarda iqtisodiy bilim, xususan, tadbirkorlikning nazariy va amaliy jihatlarni takomillashtirish, xalqning turmush sifati, aholi talabi hamda takliflari, harajat, jamg‘armalar, eksport va import darajasi, korxonada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning hajmi kabi tushunchalarni o‘zlashtirishda ilmiy asoslangan ma‘lumotlar berishi hamda rivojlangan davlatlarning ilg‘or tajribalarini tahlil qilishi, ularni qiyosiy ifodalab beruvchi usul va vositalardan foydalanish taqozo etiladi.

Tadbirkorlikning asoslarini o‘rgatishga yo‘naltirilgan fanlarni o‘qitishda innovatsion axborot texnologiyalarini, usul va vositalarini qo‘llashning ahamiyati talabalar uchun mavjud tadbirkorlik haqidagi tushinchalar hamda ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi [3]. Shu o‘rinda ta‘kidlash kerakki, aholining ijtimoiy farovonligini ta‘minlash va ijtimoiy sohani rivojlantirish masalalari bevosita tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari bilan

uyg'un holda amalga oshiriladi. Shuning uchun tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va talabalarni iqtisodiy jihatdan tarbiyalash ayni paytda ortga surib bo'lmaydigan masalalardan biridir.

Yurtimizda oilada milliy hunarmandchilik orqali tadbirkorlikni rivojlantirish uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda. Xususan, mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyati rivojiga qaratilayotgan e'tibor ichki bozorni raqobatbardosh va sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash, davlat eksport salohiyatini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini hamda turmush farovonligini oshirishda muhim omil bo'lmoqda.

Boshqa har qanday sohada bo'lgani kabi, tadbirkorlik bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan har qanday shaxs muayyan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Dastavval shu soha uchun kerakli bo'lgan nazariy bilimlarni boyitishga harakat qilish kerak. Shu bilan birga quyidagi xususiyatlarga ega bo'lish darkor:

1. Extiros va ishtiyoq. Bu xususiyatlar juda muhim. Har qanday tadbirkorlik faoliyati - biznes-rejani tuzishdan tortib, uni amalga oshirish va loyiha taraqqiyoti ijobiy natijasi unga bog'liq bo'ladi.

2. Tavakkalchilikka tayyor bo'lish. Muvaffaqiyatli ishbilarmon kishini tavakkalchilik nuqtai-nazaridan olib qaraganda boshqalardan ajratib turadigan narsa nima? Vaqt va pulni oldindan natijasi 100 foiz ma'lum bo'lmagan narsalarga tikib, muvaffaqiyatsizlikka uchraganida vositalar zaxirasi va "B reja"ga ega bo'ladi.

3. O'ziga ishonish, mehnatsevarlik, intizom va maqsad sari olg'a intilish. Tadbirkor bajarayotgan faoliyatidan zavq olishi darkor. Ba'zida esa qaysarlik ham asqotadi.

4. Moslashuvchanlik va egiluvchanlik. Bozor talablari juda tezlik bilan o'zgaradi. Muvaffaqiyatli ishbilarmonlar har qanday talab, optimallashtirish va yangi kashfiyotlarga tayyor turadilar. Bu esa mahsulot va xizmatlarga talabni oshirish va mijozlar ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

5. Mablag'ni boshqara olish qobiliyati. Ish rentabel bo'lguniga qadar biroz vaqt talab etiladi. O'sha paytgacha xarajatlarni o'ta qattiqqo'llik bilan chegaralay bilish va qo'yilmalarni aql bilan ishlata olish lozim. Tajribali tadbirkorlar bu majburiy talabni juda yaxshi tushunadilar hamda hozirgi va kelajakni moliyaviy majburiyatlarni hisobga olgan holda mablag'ni boshqarish rejasini tuzadilar. Dastlabki paytlarda ko'proq yaratishga harakat qilish juda yaxshi qadam. Haqiqatda esa biznes-rejani qadamma-qadam rivojlantirib borish talab etiladi.

Kasb – kishining mehnat faoliyati, doimiy mashg'uloti turi; muayyan ish turini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, mahorat, tajribani talab etadi. O'zbek tilimiz izohli lug'atida kasb so'ziga quyidagicha izoh beriladi. Kasb – biror narsani o'rganish, egallash, foyda, hunar, mashg'ulotni odat qilmoq yoki umuman odat qilingan ishga aytiladi [4].

Yuqorida keltirilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda, aytishimiz mumkin ki kasb mehnat faoliyatining paydo bo'lgan shakllari, ularni bajarish uchun inson, albatta, ma'lum bilim va ko'nikmalarga, maxsus qobiliyatlar va rivojlangan muhim kasbiy sifatlarga ega bo'lishlari kerak. Ma'lumki, kasbiy sifatlarning mutaxassis shaxsida shakllanishi undagi kasbiy shakllanishining rivojlanishiga turtki beradi.

Kasbiy sifatlarni shaxsning muayyan sohada bilim, ko'nikmalari, malakalari majmui va mehnat faoliyatida o'z qobiliyatini sifatli va samarali amalga tadbiiq etish imkoniyatidir. Bo'lajak texnologik ta'lim yo'nalishi o'qituvchilarida kasbiy sifati darajasini rivojlantirish kasbiy savodxonlik hamda milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat vositasida yuzaga kelar ekan, bunda avvalo, o'tmish, ajdodlar an'analari va ular bosib o'tgan yo'lga nazar tashlash kerak bo'ladi [5].

Kasbiy sifatlarni o'zida shakllantirish uchun bo'lajak texnologik ta'limi fani o'qituvchisida fanga, ilmga, kreativlikka qiziqishi, nazariya bilan amaliyotni bog'lay olishi, olgan nazariy bilim va ko'nikmalarini amalda qo'llay bilishida virtual texnologiyalarni o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning oldida turgan vazifa va muammolarni yechishga innovatsion, texnologik yondashish orqali qo'shimcha imkoniyatlar berishini tushuna olishi kerak bo'ladi. Quyida ularning ba'zilarini keltirib o'tamiz:

- jamiyatdagi yangi faoliyat turlariga, yangicha yondashuvlarga tez moslashib keta olish;

- virtual texnologiyalar inson hayotining ma'nosiga, o'zini namoyon qilish usuliga aylanishi mumkin;

- virtual texnologiyalar texnik va ishlab chiqarish masalalarini yechish jarayonida, shuningdek, ular o'rtasida yuzaga keluvchi qarama-qarshiliklarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradi;

- virtual texnologiyalar asosida bo'lajak texnologik ta'lim mutaxassislarida maqsadga erishishdagi qat'iyatlilik, tanqidni to'g'ri qabul qila olish kabi eng oliyanob shaxsiy sifatlarni tarkib topadi;

- mazkur jarayonlar asosida kasbiy sifatlarni shakllanishi jarayonida aqliy va jismoniy mehnatning o'zaro uyg'unlashuviga erishiladi.

Mamlakatimiz va xorij pedagog olimlari tomonidan bo'lajak texnologik ta'lim yo'nalishi o'qituvchilarida kasbiy sifatlarni shakllantirish muammolarini tadqiq qilish borasida izlanishlar olib borganlar. Ularning maktablari, yondashuvlari, yo'nalishlari turlicha bo'lib, olimlarning ilmiy izlanishlarida aynan oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak texnologik ta'limi o'qituvchilarida kasbiy sifatlarni virtual texnologiyalar vositasida shakllantirish mazmunini takomillashtirishning pedagogik zarurati ekanligi alohida tadqiq qilinmagan.

Bundan ko'rinadiki, shaxsning kasbiy sifatlari vaqt o'tishi bilan takomillashib borishi, yoshlarda kasbiy sifatlarni kreativlik, hissiy tafakkur bilan bir qatorda aqliy tafakkur mahsuli, shu bilan birga insonda egallangan bilimlar majmuiga ko'ra tavsiflanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, oliy ta'lim tizimiga ijodiy kompetent yondashuvni joriy etish ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish shakli, o'qitish metodikasi, pedagogik texnologiyalar, nazorat usullari hamda o'qituvchi va ta'lim oluvchini o'z ichiga oladi. Ular o'rtasidagi munosabatlarda jiddiy o'zgarishlar qilishni talab qiladi. Shunga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarida talimni tashkil etishning mavjud shakllari bo'lgan ma'ruza, amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlari mazmunini o'zgartirish nazarda tutilmoqda. Amaliy mashg'ulotlarda muammoli ta'lim shaklida ma'ruza mashg'ulotlari, ijodiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan seminar mashg'ulotlari, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-maydagi yangi tahrirdagi "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-328-son Qonuni.
3. Антони М.А. Интерактивные методы обучения как потенциал личностного развития студентов. // Психология обучения. 2010. № 12. –С. 53–63.
4. Карпова Е.А. Интерактивное обучение: концептуальные подходы // Вестник Полоского государственного университета. 2012. № 7. –С. 11–14.
5. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Quysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi. Kasb tanlashga yo'llash. Darslik. –Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014, 449-b.
6. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. –Toshkent: «Fan», 2004.

REZYUME. Maqolada texnologiya fanini o'qitishda tadbirkorlikka tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari va uslublari haqida so'z etilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье обсуждаются особенности и методы подготовки к предпринимательству в преподавании предмета технология.

SUMMARY. The article discusses the features and methods of entrepreneurship training in teaching technology.

Ekologik ong va fizika: maktab o'quvchilarida ilmiy tafakkur va mas'uliyatli munosabatni shakllantirish

A.E.Otarbaev – *assistent o'qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: fizika, ekologik ta'lim, saqlanish qonunlari, termodinamika, ekologik ong, maktab ta'limi.

Ключевые слова: физика, экологическое образование, законы сохранения, термодинамика, экологическое сознание, школьное образование.

Key words: physics, environmental education, conservation laws, thermodynamics, environmental consciousness, school education.

Kirish. Jahonda ekologik vaziyat tobora keskinlashib bormoqda, bu nafaqat siyosiy qarorlar va iqtisodiy tuzilmalar darajasida, balki har bir inson ongida ham o'zgarishlarni taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan o'quvchilarda ekologik dunyoqarashni shakllantirishda fizika muhim o'rin tutadi. Fizikani o'qitish o'quvchilarga nafaqat tabiatda sodir bo'layotgan jarayonlarni tushunishga, balki inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini anglashga yordam beradi. Barqaror ekologik dunyoqarashni yaratish ilmiy tafakkurni rivojlantirish, tabiat va texnologiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash bilan bog'liq bo'lib, bu to'g'ridan to'g'ri fizikani o'qitish bilan bog'liq.

Zamonaviy ekologik dunyoqarash barqarorlik, tabiiy resurslarni saqlash va inson va tabiatning muvozanatli o'zaro ta'siri tamoyillariga asoslanadi. Aynan fizika orqali ko'plab ekologik jarayonlarni tushuntirish, o'quvchilarga ekosistemalar asosida yotuvchi tabiat qonunlari haqida tushuncha berish mumkin. Masalan, termodinamika qonunlari, energiya va materiyaning saqlanish qonunlari Yerdahayot mavjud bo'lishi uchun ekologik muvozanat nima uchun muhimligini va inson faoliyati uni qanday buzishi mumkinligini tushuntiradi.

Bundan tashqari, fizika o'quvchilarga, bir tomondan, fan yutuqlari va texnologiyalarning ahamiyatini, ikkinchi tomondan, ularning ekologik muammolarga ta'sirini anglashga imkon beradi. Maktab fizikasi doirasida ekologik ta'lim atrof-muhitning ifloslanishi yoki iqlim o'zgarishlarini o'rganish bilan cheklanib qolmaydi. Maktab o'quvchilarida tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan ekologik xavfsiz texnologiyalar va yechimlarni yaratishda fizika qonunlari va tamoyillaridan qanday foydalanish mumkinligi haqida tushunchalarni shakllantirish muhim jihat hisoblanadi [1-3].

Maqolaning keyingi qismida ushbu jarayonda fizikaning asosiy roli, jumladan, o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan

aniq darslar va laboratoriya ishlari namunalari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism. Bugungi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish muammosi dunyoning barcha mamlakatlari oldida turibdi. U iqlim o'zgarishi kabi global tahdidlarga ham, havo, suv va tuproqning ifloslanishi kabi mahalliy, xususiy muammolarga ham tegishli. Maktab o'quvchilarida ekologik ongni tarbiyalashning ahamiyati shubhasiz, chunki ular sayyoramizning kelajagini belgilaydi. Shuning uchun ta'lim muassasalarining vazifasi o'quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishda mas'uliyatli fuqarolar va faol ishtirokchilar bo'lishga yordam beradigan zarur bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashdir.

Bunda aynan maktab ta'limiga alohida ahamiyat beriladi, chunki o'quvchilar o'z qarashlari va qadriyatlarini aynan maktabda shakllantiradi, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro ta'sir asoslarini o'rganadi.

Bu jarayonda fizikaning roli fizik qonunlar, tabiiy resurslar va barqaror rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatishdan iborat. Fizika aniq fanlardan biri sifatida dunyoning qat'iy, tekshiriladigan manzarasini beradi va aynan shu orqali atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan muno-sabatda bo'lish nima uchun muhimligini va buni qanday amalga oshirish mumkinligini tushuntirish mumkin [4, 5].

Fizikani ekologiya nuqtayi nazaridan o'qitishning asosiy vazifasi nafaqat nazariy asoslar bilan tanishtirish, balki o'quvchilarda ekologik muammolarni tahlil qilishga ilmiy yondashuvni shakllantirishdan iborat.

Tabiiy jarayonlarni fizika orqali tushunish. Maktab o'quvchilarida ekologik dunyoqarashni shakllantirishning asosiy jihatlaridan biri ekologik hodisalar asosida yotuvchi tabiiy jarayonlarni tushunishdir. Tabiat haqidagi fan sifatida fizika o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki fizik qonunlar va tabiiy jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunishni ham taqdim etib, bu jarayonda markaziy rol o'ynaydi. Fizikadan olingan bilimlar o'quvchilarga tabiat